

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Filosoofia ja semiootika instituut

Sander Lillemäe

Moraali teke ja areng

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kadri Simm, PhD

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Bioloogiline morali alus.....	7
2. Sotsiaalne morali areng.....	15
3. Religiooni teke ning vahekord moraaliga.....	23
Kokkuvõte.....	30
Viited.....	31
Abstract.....	36

Sissejuhatus

Minu bakalaureusetöö seisneb uurimises, kuidas moraal on tekkinud ja arenenud. Nagu Nietzsche, kes üritas luua moraali geneoloogiat, üritan minagi teha ülevaate moraali tekkimisest, kasutades tänapäevaseid teaduslikke uuringuid, näiteks neuroloogia ja antropoloogia vallas, mis on käsitletud moraali tagamaid. Teema on väga mahukas ning sellest on raske teha täielikku ülevaadet; töös on osasid, mis vajaksid laiemat selgitust, kuid mis on välja jäetud põhjustel, et töö rõhk on mujal või ei ole need tööd silmas pidades suure tähtsusega. Töö eesmärk on leida, mis mehhanismid peituvad moraali ja moraalsete otsuste taga, mis ajendab inimesi moraalselt käituma. Lähtun konstruktivistlikust teooriast, mis väidab, et inimesed loovad teadmisi ja omistavad maailmale tähendust ideede ja kogemuste interaktsiooni kaudu. Ma eeldan, et see põhimõte laieneb ka moraalile. Platonist tänapäevani on olnud filosoofe, kes on üritanud moraalist teha midagi universaalset ning leidnud sellele üleinimlikud, metafüüsilised põhjendused, üritades seeläbi näidata, et moraal eksisteerib inimestest eraldi, väärtustel oleks niisiis kas oma metafüüsiline maailm või siis tuleneks nad mingisugusest jumalast. Minu töö vastandub sellisele suunale, mis põhjendab moraali metafüüsika kaudu ning mille üks põhiargumentides on, et kuna moraal on universaalne, siis järelikult on metafüüsilised moraaliid olemas. Üritan näidata, et on täiesti mõistetav, kuidas moraali mehhanismid, mis on moraali tajumiseks vajalikud bioloogilised alused, on inimese evolutsiooni käigus tekkinud, samas kui moraal ise on sotsiaalsete kogukondade poolt loodud; selline moraali areng muudab metafüüsilised selgitused üleliigseks. Arutlen ka universaalsete ehk kõikides kultuurides leiduvate moraalnormide üle, pooldades relativistlikku vaadet. Kultuuride vahelised erinevused moraali küsimustes on suured, analüüsid neid näitan, et puuduvad nii öelda universaalsed väärtused. Näidates universaalsuse puudumist kaob üks metafüüsilise moraali toetav põhjend, mille pooldajate arvates universaalsus näitab metafüüsilist alust.

Eesti keele seletav sõnaraamat kirjeldab moraali järgmiselt: „väärtuste, põhimõtete, tavade ja normide süsteem, mis reguleerib inimeste käitumist mingi sotsiaalse rühma

piires ning suhtumist teistesse rühmadesse”. Planalp (1999: 161) defineerib moraalset käitumist: moraalne käitumine on õige ja vale, hea ja halva hindamine ning selle järgi käitumine. Neid definitsioone üldistades võib öelda, et moraal on see, mis määrab mingisuguses grupis õige ja vale käitumise. Grupp algab kahest inimesest, moraal on vaja teis (t)ega arvestamisel.

Holloway (2000: 33–34) seisukohalt on moraal juures tähtis improviseeritavus vastavalt olukorrale ja kontekstile, mis ilmneb ta võrdluses jazzi mängimisega – seal luuakse uut muusikat samas kuulates, mida ümberringi mängitakse ning samal ajal stiili järgides. Moraalsete otsuste tegemiseks pole universaalset võtet, tihti peab improviseerima, sest olukorrad on väga erinevad ning inimesed teevad moraalset otsust vastavalt situatsioonile ja oma väärtushinnangutele. Moraali umbmäärasus eristab moraalset etikettist ja seadustest, mida vastavalt vajadusele täiendatakse, nii et nad kehtiksid igas olukorras. Moraal on umbmäärane normatiivne põhimõtete kogum, seadused ja etikett on kasvanud moraalist välja, nemad on kirjapandud ning nende reeglid on üpris kindlad ja olukorraspetsiifilised. Riik ei saaks toimida, kui seadused oleksid umbmäärased. Kui inivid leiab tänavalt raha, on tal valik erinevate käitumisviiside vahel, mille moraalsus sõltub inimese hoiakutest ning mida mõjutavad teiste inimeste juuresolek, südametunnistus, majanduslik seis ja praktilisus – võidakse kohe raha taskusse panna, lähedal olevatele inimestele pakkuda või politseisse viia; olukord määrab väga palju. Ükski neist valikutest pole ebamoraalne, moraal on umbmäärane ning pole täpsustatud, mida selles olukorras teha tuleb, seetõttu ongi palju valikuid, mis sõltuvad isiku olukorrast. Sellised moraalset dilemmad võivad tihti ilmned, igal otsusel on mitu valikut. Seadus seevastu on absoluutsem. Seaduses on kirjas, et varastamine on keelatud ning olukorrad ei vabanda varastamist välja; selle näite juures tuleb seaduste moraalsuse küsimus kõrvale jätta, see on suurem teema omaette. Etikett on samuti kindlad reeglid, lääne ühiskonnas etiketti järgides tuleb igal juhul naistele ja vanematele istet pakkuda. Erinevalt seadustest ja etikettist, ei ole võimalik moraal kui sellist kirja panna, sest muutub nii keskkond, ühiskond, olukorrad kui ka inimesed. Ometi oskavad inimesed moraalset käituda, ilma ettekirjutusteta. Filosoofid on aastatuhandeid arutlenud selle üle,

kuidas niiviisi käituda osatakse. Lahenduseks on pakutud, et moraal on üleinimlik ning metafüüsiline ning mõjutab inimesi moraalselt käituma või siis on loodud inimeste poolt ja relatiivne. Selles töös lähtun teisest võimalusest ning püüan tõestada, et moraal on tingitud inimeste sotsiaalsetest suhetest ning seda saab põhjendada laskumata metafüüsilistesse printsiipidesse.

Juba Vana-Kreekas otsiti põhjendusi moraali olemasolule, üritades leida, mis see on ja kas üldse on vajalik moraalist kinni hoida. Sokratese üks põhiküsimus oli, mis on hea elu? Platon oli arvamusel, et moraal on midagi metafüüsilist, üleinimlikku ning püüdis põhjendada, miks inimesed peaksid pürgima moraalse elu poole (Platon 2008). Aristoteles (1996: 4) pakkus, et õnn on hea elu märk. Nad kõik arvasid, et inimesed peavad olema võimalikult vooruslikud, sellega pidi kaasnema õnn. Nende teooriad metafüüsilistest moraali alustest on mõjutanud filosoofe läbi ajaloo, kuid selline põhi on nõrk. Seda on võimatu tõestada ning muudab moraali käsitlemist keerulisemaks. Töös näitan, et on võimalik ka ilma metafüüsikasse laskumata näidata moraali päritolu. Argumenteerin vaatepunkti poolt, et moraal on inimeste poolt loodud, subjektiivne ja vaid sotsiaalselt põhjendatud.

Töös olen kasutanud väga erinevatest valdkondadest pärit autoreid, sealhulgas antropolooge, psühholooge, sotsiolooge, biolooge. Viitan ka erinevatele filosoofidele, kuid olen üritanud rohkem luua interdistsiplinaarse töö, kus eri valdkondade kaasaegseid uuinguid ja mõtteid olen kooskõlastan. Peamine allikas on zooloog Broom, kes oma raamatus „The Evolution of Morality and Religion“ uuris moraali arengut ning selle seost religiooniga.

Töö keskmes on kolm hüpoteesi: A) Inimese moraali mehhanismid (bioloogilised tegurid, mille tõttu moraali tajumine üldse võimalik on), mis on moraali tekkimise bioloogilised eeldused, on välja arenenud evolutsiooni käigus.

B) Moraal ise on tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu.

C) Moraali võimenduseks on religioon, mis tekkis tagamaks moraali järgimist, olles

loodud moraalist ning mõjutades omakorda moraali.

Töö koosneb kolmes peatükist vastavalt nendele hüpoteesidele. Esimeses peatükis uuritakse moraali evolutsioonilisi tagamaid, võrreldes inimest sotsiaalsete loomadega, kelle hulgas leidub samuti moraali ilminguid. Üritan näidata, et moraal on meie bioloogia poolt määratud. Seejärel uurin moraali sotsiaalseid aspekte, näidates, kuidas just sotsiaalsed olukorrad on mõjutanud moraali tekkimist ning arenemist. Eeldan, et moraal on tekkinud ellujäämismehhanismina, mis aitab eellastel ellu jääda. Viimases peatükis vaatlen moraali ja religiooni suhet.

1. Bioloogiline moraal alus

Selles peatükis uurin, kuidas on moraal evolutsiooni käigus tekkinud. Minu 2 olulist hüpoteesi olid:

A) Inimese moraal mehanismid, mis on moraal tekkimise bioloogilised eeldused, on välja arenenud evolutsiooni käigus;

B) Moraal ise on tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu.

Siinkohal mõistan evolutsiooni organismide bioloogilise arenguna läbi ajaloo, mis erineb sotsiaalsest arengust, mida analüüsitakse järgmises peatükis rohkem. Siin peatükis tegeletakse rohkem moraal kui nähtusega, võimega eristada head ja halba, samas kui järgmises peatükis analüüsitakse rohkem moraal sisu ning selle mõjutusi. Vaadeldes inimeste ning teiste sotsiaalsete loomade, kes enamik oma elust elavad grupis, käitumist ning ajustruktuuri üritan tõestada, et mehanismid moraal jaoks, võime tajuda õiget ja valet, tekkisid evolutsiooni käigus enne inimkonda, kuid moraal ise tekkis inimgruppide sotsiaalse arengu käigus ellujäämismehhanismina. Loomade moraal analüüsi käigus vaadeldakse neis ilmnevat altruismi, mis on inimeste puhul tähtis moraal aspekt. Kuna altruism ilminguid saab vaadelda loomades, siis on võimalik, et selle põhjal arenes ka inimestel moraal välja.

Parim viis moraal evolutsioonilise arengu uurimiseks on võrrelda inimeste ja loomade moraal. Šimpansid ja gorillad on inimestele kõige lähedasemad sugulased ühiste eellaste kaudu. Seetõttu on võimalik, et ka nende seas leidub moraalset käitumist ning ka mõnevõrra moraalist aru saamist. Inimeste ja šimpansite ühine esivanem elas umbes kuus miljonit aastat tagasi, gorilladega ühine esivanem 8 miljonit aastat tagasi; nende kolme liigi vahel on märgata sarnast käitumist (võrreldes ülejäänud loomadega) just selle tõttu, et juba ühistel esivanematel võisid sotsiaalsed ja eelmoraalsed mehanismid välja areneda (Boehm 2012: 90–92). Minu teise hüpoteesi põhjal – moraal ise on tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu – on võimalik, et analoogne moraalne areng on aset leidnud ka teistes sotsiaalsetes liikides. Selles alapeatükis pööran tähelepanu moraalile loomade

ellujäämistaktikas, tuues välja sarnaseid käitumismustreid inimestega ning uurin, kas moraal on loomadel ja inimestel välja arenenud samadel alustel.

Moraali võib käsitleda kui ellujäämise käigus tekkinud heuristikuid, mis soodustavad inimestes, ja võimalik, et ka loomades grupiviisilist ellujäämist. On tekkinud arvamus, et ka loomadel on moraal (Broom 2003: 4–6). Seda eelkõige sotsiaalsetel loomadel, kes kasvõi järglaste eest hoolitsemiseks gruppides elavad. Täiesti eraklikel loomadel, kes kogu elu on vaid omaette ja järglaste eest ei hoolitse, pole vajadust moraalse käitumise järele. Ei käol ega inimesel, kes elab üksinda kaugel saarel, pole vaja moraalselt käituda – see mis nad ise teevad, ongi õige; ellujäämise nimel tehakse kõike, mida vaja on. Arvan, et isegi taimetoitlane, kes on näiteks laeva- või lennuõnnetuse tõttu sattunud saarele, mis on täis jäneseid, kuid kus pole puuvilju ega muud talle sobivat sööki, leiaks peatselt, et ellujäämiseks on vajalik süüa loomaliha. Moraal muutub aga vajalikuks sotsiaalses kontekstis. Kui elatakse kogukonnades, on vaja otsustada, kas tegutsemisviis on õige või vale, sest erinevatel indiviididel on erinevad motivaatorid ja eelistused ning ühe tegutsemisviis võib kahjustada teist; samas võib esimesele osaks saada sotsiaalne halvaksapanu. Moraal muutub vajalikuks sotsiaalses kontekstis.

Bioloogid on leidnud, et sotsiaalsete ning vähem sotsiaalsete loomade ajudes on erinevusi. Broom (2003: 7–9) viitab bioloogidele nagu Chance ja Mead (1953), kes avastasid, et sotsiaalsetel loomadel on suurem neokorteks, kui lähiliikidel, kes elavad eraklikumat elu. Sellest võib järeldada, et sotsiaalsete loomade aju neokorteksi suurus on eeldus moraali välja arenemiseks. De Waal (1996: 34) pakkus, et on olemas kolm tingimust moraali välja arenemiseks loomades. Need on:

- 1) grupi väärtustamine – sõltuvus grupist toidu leidmiseks või kaitseks kiskjate eest;
- 2) vastastikune abi – koostöö ja võrdne vara grupis;
- 3) sisemine konflikt – individuaalsetel liikmetel on erinevad huvid.

Sellistest väidetest lähtuvalt saab järeldada, et paljudel loomaliikidel võib esineda moraalsust.

Ideele, et loomadel võib moraal olla, või et neile võiks moraalnorme üldse rakendada, sai üldist tunnustust alles 20. sajandil, varem argumenteerisid selle poolt vähesed, näiteks utilitaristid. Ajaloo vältel on loomi koheldud kui tühje robotilaadseid olendeid, kellel pole hinge ega eesmärki, kes mõtlematult eksisteerivad ja paljunevad. Filosoofid on sel teemal arutlenud, näiteks Descartes oli sellise väitega nõus (Descartes 2008). Üks võimalikke seletusi sellele on religiooni mõju moraalile, näiteks kristlikus moraal – Jumal lõi Eedeni aias loomad inimeste teenijateks. Selline suhtumine on elimineerinud moraalse suhtumise loodusesse – hingetuid, emotsioonituid olevusi võib söögiks kasvatada; loodust võib hävitada, taimed niikuinii midagi ei tunne; kalad ei tunne valu, järelikult võivad nad õhu käes lämbuda. Nüüdsed uuringud on aga näidanud, et nii koduloomad, taimed (Pollan 2013) kui ka kalad (Rose 2014) tunnevad emotsioone ja valu. On saanud võimalikuks loomi rohkem jälgida ning eksperimentaalselt nende käitumist kontrollida. Neuroloogia arenemisega on kaasnenum ka sagedasem aju uuring ning neuroloogilise aktiivsuse mõõtmine erinevate tegevuste ajal. Loomade seas on avastatud väga sarnast neuronite aktiivsust, mis sarnaneb emotsioone tundva inimese omadega. Hiljuti avastati, et koerad tunnevad inimeste vastu sama emotsiooni, mida inimesed armunud olles (Zak 2014). Kuna loomadega siiski ei saa suhelda nagu inimene inimesega, on tehtud järeldusi nende käitumisest. Tihti arvatakse, et koertel on moraal, sest kui nendega riielda, käituvad nad nagu nad tunneksid häbi ning häbi peetakse südametunnistusest tulenevaks moraalseks emotsiooniks. Selle kohta on aga vastandlikke arvamusi, näiteks Boehm (2012: 21) arvab, et tegelikult koerad häbi ei tunne. Sellel teemal arutlused jätkuvad. Nähes koerte käitumist on minulgi tekkinud arvamus, et mingisugune häbitunne neil on, kuid siiski on raske arvata, mis nad tegelikult mõtlevad.

Moraal on inimeste loodud mõiste, mille üle loomad arvatavasti ei mõtle, kuid saab väita, et loomadel ilmneb algelisi moraalilisi aspekte, mis on võrreldavad inimese moraaliga. Broom (2003: 38) pakkus välja erinevaid viise, kuidas loomariigis moraalsus ilmneb – näiteks bioloogilise altruismi kaudu, ehk üks organism aitab teist ohu korral või tehakse koostööd. Sotsiaalsete olendite puhul on grupi osaks olemine ja grupi aitamine üsnagi moraalne tegevus, kuid grupi liige olemist samas eraklikult ja isekalt käitudes pannakse

pahaks. Sõprussuhete tagamiseks hoolitsetakse üksteise eest, tähtis aspekt on ka grupis olemise tahtmine. Seega võib öelda, et mõnedel liikidel on koostöö moraalselt grupi poolt tunnustatud tegevus. Koostööd esineb loomadel rohkem, kui liigisisest agressiooni. On üsnagi võimalik, et grupikaaslased taunivad agressiooni (Broom 2003: 40).

Altruism ilmneb kõige rohkem perekondlikes suhetes. Sotsiaalsetes liikides hoolitsetakse tavaliselt laste eest ennastsalgavalt (Broom 2003: 36). Sellel puhul tagab altruism liigi jätkusuutlikkuse, järgmise põlvkonna ellujäämist. Õige tegu on oma järeltulijate eest hoolitsemine, ebamoraalne on nende hülgamine. Järglase või sõbra kaotanud loomadel on täheldatud kurbust ja süütunnet (King 2013). Järglaste eest hoolitsemise moraalsuse seisukohalt on erinevaid arvamusi. Näiteks Dawkins (1976) argumenteerib oma „iseka geeni“ argumendiga, et see on lihtsalt instinktiivne refleks, füüsiline vajadus, mis on arenenud geenide edasiandmise eesmärgil. On tehtud katseid ning on ka looduses täheldatud, kus loomad adopteerivad mittesuguluses olevaid noori loomi (Goldman 2014). Näiteks merielefantide ja toonekurgede seas on üpris tavaline, et vanemad adopteerivad võõra looma. On täheldatud ka juhtumit, kus capuchinahvid adopteerisid marmosettahvi, kuigi teine liik on märgatavalt väiksem. See tähendab, et hoolitsemisel ja uue liikme aktsepteerimisel on siiski mingisugune moraalne aspekt, mis on eraldi vajadusest gene edasi anda, noort liigikaaslast ei jäeta surema.

Leidub veel altruismi ilminguid, mis ei ole seotud sugulusega. On märgatud olukordi, kus loomad, kellel on toitu, jagavad seda liigikaaslasega, kellel seda ei ole. Eelneva kirjeldamise näiteks on vampiirnahkhiired (Wilkinson 1984). Kui üks nahkhiir leiab ööjooksul toitu ning koopas leiab teise nahkhiire, kes pole tükk aega toitunud, siis antakse osa oma saagist liigikaaslasele. Sarnast altruistlikku käitumist on täheldatud ahvidel. Kui mõni isend on leidnud toitu, siis enamasti jagatakse seda kogu grupiga (Broom 2003: 47).

Moraalsetest aspektide ilminguid jälgides on loomadel, näiteks ahvidel, täheldatud petmist ja häbi tundmist (Broom 2003: 79–80). Mõlema jaoks on vajalik mingisugune moraalitajumine (Broom 2003: 69). Niiöelda petmise alla liigitatakse toidu varjamist või

konfliktis mitte aitamist. Grupis eeldatakse üksteise aitamist ning võrdset jagamist, iseka käitumisega vahelejäämisel on halvad tagajärjed. Arvatakse, et ahvid on teadlikud, millised tegutsemisviisid on halvad. Sellegipoolest ilmneb ahvide seas teadlikku petmist omakasu nimel. Teadmine taunitavast tegevusest ning sellegipoolest selle läbiviimine võib olla moraalselt tähelepanuväärne tegu – teadlik ebamoraalne tegu kuulub samuti moraali alla. Juhul kui indiviid üritab toitu varjata ning teised selle avastavad, siis grupiliikmed karistavad varjajat. Niisiis leidub loomade seas ka ebamoraalset käitumist, mida liigikaaslased pahaks panevad. Broom (1998) defineerib häbi kui indiviidi tunnet, kes on käitunud viisil, mida sotsiaalse grupi liikmed karistaksid. Nagu eelnevalt mainitud, on häbi tundmine moraalne emotsioon. Selleks, et häbi tunda, peab olema arusaam õigest ja valest käitumisest. Pärast tegevust, mida grupp pahaks paneks, muutub vahelejäänud petja käitumine alandlikuks ning ta hoiab omaette, pealtnäha kahetsedes oma tegevust. Just see häbi-tunne näitab, et loomad tajuvad mingisugust käitumist õige või valena, et mingisugune moraal on nende puhul olemas. Broom (2003: 79–80) tõi ta välja erinevad omadused, mis on vajalikud nii altruismiks kui ka petmiseks. Tähtsamad neist on: mäletada oma tegusid, analüüsida riski ja kasu suhet, tuvastada petmist ning seda karistada, üleval hoida sotsiaalset struktuuri, mis võimaldab koostööd ja omada konformsuse tahet. Nende omaduste olemasolu võimaldab loomadel moraalse ja altruistliku käitumise teket.

Lisaks sellele pakkus Broom (2003: 78) välja võimaluse, et on olemas geen, mis soodustab altruistlikku ja moraalselt käitumist. Ta alustab oma arutluskäiku tuues välja suure kasu indiviidile, kui ta käitub oma sotsiaalses grupis altruistlikult – ka tema saab vastu igasuguseid hüvesid. Tulu on talle isiklikult suurem kui kulu. Ta viitas Soberile ja Wilsonile (1998), kes väitsid, et kuna altruistlik olemine on kasulik, siis tõenäoliselt said altruistlikumad ja koostöövalmimad olendid rohkem järeltulijaid, mis tõi kaasa selle geeni leviku. Sellest tuleneb ka väide, et olendid, kes tegid vähem koostööd, surid tõenäoliselt välja. Inimeste seas on seda aspekti laialdasemalt uuritud kui loomade puhul. Reuter *et al.* (2010) tegid uuringu, kus analüüsiti ja võrreldi altruistlikke ja isekaid inimesi. Leiti, et altruistlikel inimestel on üks kindel geen, mis isekamatel inimestel

puudub. Ka matemaatikud on altruismi temaatikaga tegelenud. George Price (Frank 1995) arendas välja Price'i võrrandi, mida rakendati bioloogilisele evolutsioonile. Seda valemit altruismile rakendades avastati, et on võimalik, et altruism on geneetiliselt levinud, kuid täpselt samal viisil võivad olla levinud ka kõik inimkonna halvad omadused – isekus, viha, soov tappa. Kuigi seda teooriat ei ole empiiriliselt tõestatud, võib see selgitada altruismi ning moraali levikut ning seda, miks erinevad inimesed ja kultuurid, miks mõned lähtuvad moraalist rohkem kui teised. See väide laskub siiski juba geneetilisse determinismi, fenotüübi määramiseks on ka keskkonnal suur mõju, mistõttu altruismi geen või isekuse geen ei pruugi üheselt avalduda. Boehm (2012: 60) toob välja, et loomade seas leidub ka muidusööjaid, kes kasutavad altruiste ära, et hästi elada, gruppilujäämisele panustamata ning mitme matemaatilise mudeli järgi peaksid nende muidusööjate geenid lõpuks altruismi geeni välja sööma, ometi pole seda juhtunud.

Loomade moraalil analüüsimine on keeruline, sest sellele on mitmeid lähenemisviise ja käsitlusi. Leidub filosoofe, näiteks Kant ja tema järgijad, kes arvavad, et moraalsed teod on vaid need, mille taga on eesmärk head teha. Loomadel aga ei pruugi olla piisavalt kognitiivseid võimeid, et analüüsida võimalikke häid tagajärgi. Wolff (1978) pakub, et moraalsus on vaid seal, kus on eesmärk teha midagi moraalset, teadlik valik võrdsete väärtustega tegevustest ja teadmine sotsiaalsetest tagajärgedest alternatiivide puhul. Wolffi arvates loomadel selliseid võimeid ei ole. Tema argumendist tuleb välja ka põhimõte, et moraalil on vaja eesmärki midagi moraalset teha – leidub filosoofiline teooria, intensionalism, mis väidab, et moraalsed on vaid sellised otsused, mille taga peitub otsustus teha head. Teooria, mis aga sobiks toetama loomade moraalsust on konsekventalism. Selle teooria kohaselt, kui tulemus on hea, kavatsusele hoolimata, on tegu moraalne. Näiteks kui delfiin päästab uppuva inimese surmast, siis oleks see tegu moraalne, ükskõik kas delfiin tahtis head teha või ta lihtsalt lükkas kalu peletava inimese jahimaalt välja.

Paljud argumendid loomade altruismi vastu põhinevad Darwinil ja tema teoorial, et kõikjal leidub vaid konkurents ning põhimõte, et vaid tugevam jääb ellu (Darwin

1999:17). Kuna loomades on leitud koostöö ja altruismi tunnuseid, siis tema põhimõtted on muutunud kaheldavateks (Broom 2003: 194). Hobbes (1999) pakkus, et moraal kui mõiste on inimeste poolt loodud ehk siis enne inimraali polnud ka loomadel moraal ning kuna inimesed on moraal mõiste enda jaoks teadvustanud, omistatakse ka loomadele moraalset tegevust. Nagel (1970) arvas, et moraal arengul pole bioloogilist alust, on vajalik inimlik ratsionaalsus, seega loomadel ei saa moraal olla. Üks peamisi altruismi vastu vaidleja on Dawkins (2006) oma teosega „The Selfish Gene“. Nii tema teose, kui ka mõne teise teooria (Wilson 1975: 3) põhiargument seisneb selles, et DNA eesmärk on paljuneda ning kõige efektiivsem viis seda teha on organismide kaudu. Selle teooria järgi eksisteerib moraal vaid viisina tagada organismide paljunemine.

Broom (2003) arvas, et kuna loomadel on kognitiivne võimekus arenenud, neil on vastav ajustruktuur ning tõenäoliselt moraal geen, siis järelikult on ka neil moraal olemas. Sellest lähtuvalt ei ole Darwini teooria tugevaima ellujäämisest päris korrektne. Kuigi loomad võitlevad omavahel tihti ressursside üle, siis enamik loomaliikidest moodustab elu jooksul kasvõi üürikeseks ajaks sotsiaalseid gruppe, kus ei hoolita olemusvõitlusest. Teadaolevalt on isegi juhtumeid, kus gepardid on noore antiloobi enda hoole alla võtnud. Moraali kriteerium ei pea olema see, et teo sooritaja mõtleb moraalsuse peale. Näiteks lapsed teevad kinke või aitavad, sest see on hea tegu, moraalne tegu, mõtlemata kasu saamisele ja tagajärgedele. Loomadel võib see impulss toimida samamoodi.

DNA ei saa olla isekas ning eksisteerida vaid enda replikatsiooni jaoks. Makroorganismid on liiga ebaefektiivsed replikatsiooni jaoks, tekivad füüsilised piirangud kasvamise jaoks. Kui DNA oleks isekas, siis poleks elu algloomadest edasi arenenud, sest nende seas võiks DNA ennast lõpmatult paljundada. Või siis eksisteeriks see vähilaadse organismina, mis piiramatult paljuneks, tarbides keskkonnast kõiki aineid.

Inimeste puhul võivad altruistlikud, koostöö ja sotsiaalsed aspektid olla aluseks moraal tekkimisele. Kui šimpansite ja gorillade seas leidub grupi poolt otsustatud tegevusi, mida järgima peab ja mida kiidetakse/halvustatakse, siis inimestel on see edasi arenenud. On

võimalik, et algselt elasid inimesed üpris sarnastes gruppides, kuid intelligentsi arenedes arenesid ka moraalsed võimed, näiteks võime meelega head teha grupi hüvanguks. Siiski on tähtis grupi otsus, kuidas õigesti peab käituma. Lähiajal on tehtud erinevaid katseid konformsuse uurimiseks ja on avastatud, et inimesed sõltuvad konformsusest palju (Asch, 1951). See viib aga järgmise peatüki teema, moraali sotsiaalsete aspektideni

Hüpotees A) (Inimese moraali mehhanismid, mis on moraali tekkimise bioloogilised eeldused, on välja arenenud evolutsiooni käigus) vastab tõele, olles uurinud ning võrrelnud moraali inimestes ja loomades, tundub, et sotsiaalsetel loomadel, eriti inimese lähisugulastel ahvidel, on potentsiaalsed bioloogilised alused moraali välja kujunemiseks, mis on vaid inimestel realiseerunud. Olles vaadelnud loomade moraali, seostasin nende moraaalsüsteemid inimeste omaga, näidates, et loomade sotsiaalsus on moraali alus. Tõin sisse ka uuringuid erinevatesse neuroloogilistesse aspektidesse, mis peaksid näitama, et nii loomadel kui ka inimestel on olemas bioloogiline võimekus moraali tunnetada, inimestel on see lihtsalt arenenum. Sotsiaalsetel olenditel on vajalik moraalne süsteem, sest see tagab grupi ellujäämise. Evolutsiooni käigus on välja arenenud põhilised bioloogilised süsteemid, mis soodustavad moraali tekkimist ning nendest kinni hoidmist. Moraal ise on tekkinud vastavalt keskkonnas ellujäämise vajadusele ning nii sotsiaalselt edasi kandunud, kuid seda aspekti käsitlen põhjalikumalt järgmises peatükis.

2. Sotsiaalne moraal areng

Eelmises peatükis tõin välja, et moraalil mehhanismid võivad inimestel olla evolutsiooni käigus välja kujunenud, vastavate mehhanismidega ajus ning sotsiaalse olukorra kontekstis, mille tulemusena on moraalil võimalik tekkida. Eelmises peatükis keskendusin rohkem moraalile kui nähtusele, kuidas selline nähtus üldse tekkinud on, siin peatükis vaatlen moraalil sisu ehk erinevaid väärtusi ning selle implikatsioone. Tekib küsimus, et kui inimkonnal arenesid moraalil mehhanismid välja ühtemoodi, siis kuidas on need erinevates maailma nurkades nii erinevad. Minu vastus sellele on hüpotees B), et konkreetsed moraalil praktikad on välja kujunenud sotsiaalselt olenevalt keskkonnast ning vastavalt sellele, kuidas kogukonnas on ja oli kõige parem teatud viisil käituda. Moraal on sellest lähtuvalt pigem käitumiskoodeks, mida sõnaraamat (Wordnet 3.0) defineerib kui konventsionaalsete põhimõtete ja ootuste komplekti, mida kindla grupi liikmed järgima peavad. Kaasajal on levinud arvamus, et moraal ongi just sotsiaalselt välja arenenud, järgnevalt uurin sellise vaatepunkti tagamaid.

Sotsiaalselt kasulikult viisil käitumine muutus aegamööda moraalselt heaks käitumiseks, kogukonnale kahjulikult käitumist hakati pidama moraalselt halvaks käitumiseks. Üle maailma on kogukondades erinevad geograafilised, ressursilised tingimused ning on olnud vaja kohandada inimgruppide ühiskondlikult suhtumist vastavalt ellujäämisvajadusele. Hechter, Nadel ja Michod (1993: 15) leiavad, et inimese moraaliliseid väärtusi kujundavad neli aspekti: bioloogiline tagapõhi, institutsionaalne ja füüsiline keskkond ning isiklik ajalugu. Bioloogilise tagapõhjaga tegelesin eelnevas peatükis, institutsionaalse ja füüsilise keskkonnaga tegelen käesolevas peatükis. Esmalt uurin keskkonna mõju sotsiaalsele käitumisele ja moraalil tekkimisele. Seejärel toon välja moraalil muutumise ajas. Järgmisena uurin kultuurilisi erinevusi ning sead kahtluse alla põhimoraalil universaalsuses. Viimaks vaatlen, kuidas moraal on ühiskonnas manifesteerunud reeglite ning religiooniga.

Moraalinormid peamine kujundaja on keskkond. Kuigi üksikisiku moraalsed veendumused võivad elu jooksul mõnevõrra muutuda, mõjutavad põhilisi moraalseid hoiakuid otseselt sotsiaalsed väärtused, laps õpib moraali oma vanematelt. Pealtnäha on põhimoraal kultuuriülene, kuid siiski on isegi siinkohal märgata suuri moraalseid erinevusi. Siin peatükis hõlmab kultuuri mõiste nii väikseid gruppe nagu hõim, perekond ja subkultuur, kui ka suuri, nagu lääne kultuur. Kaasates moraali uurimisse erinevaid hõime, muutub võimatuks mingi moraali põhimõtte ülemaailmse leviku taotlemine, sest erandeid on liiga palju. Leidub kultuure, kus inimliha söömine, enesepiinamine, varastamine, truudusetus on igapäevase elu osa. Ometi leidub igas kogukonnas mingisugune moraal, käitumiskoodeks, õige ja vale hindamine. See illustreerib argumenti, et süsteem, mis tagab moraali, on kõigil olemas, kuid selle konkreetsed elemendid on tekkinud vastavalt keskkonnale.

Kui individuaalse arengu käigus mõjutab keskkond moraali arengut, siis inimestel, kelle aju oli teistest loomadest veidi arenenum ning kes olid juba liigi tekkimisel väga sotsiaalsed, tekkis teadvustatud moraal, mis levis üle kogukonna ning mida kõik pidid järgima. De Waal (1996: 34) pakkus välja kolm tingimust moraali väljaarenemiseks, nagu ka enne välja tõin:

- 1) grupi väärtustamine;
- 2) vastastikune abi;
- 3) sisemine konflikt.

Arvestades algsete inimhõimude kooslust, siis olid need kolm tingimust olemas. Inimesed on alati olnud füüsiliselt üpris nõrgad võrreldes suurte kiskjatega. Inimestel on küll välja arenenud keerukas aju ning hea vastupidavus (millega loomi ära väsitati (Bramble ja Lieberman 2004)), kuid küüned, kihvade, hea ronimisoskuse ja kiiruse puudumise tõttu olid inimesed kiskjatele kerge saak. Seetõttu on inimestel minevikus olnud vajadus sõltuda grupist, et ellu jääda. Arenenud aju teeb indiviidide vahelisi erinevusi suuremaks. Pakun välja, et suurest grupist sõltumise aegades on tekkinud ka suur allumine autoriteedile. Hõimukogukonnas, kus kõige tugevam ja targem oli juht, sõltus autoriteedist terve hõimu elu. Tema kehtestatud normide või tavade vastu eksimine võis

tulla grupile negatiivseid tagajärgi. On täheldatud suhteliselt pimedat autoriteedile allumist näiteks Milgram šokieksperimendiga (Mcleod 2007), kus katse läbiviija käskis katsealusel inimesele šokki anda ning voolu tugevust pidevalt suurendada (šokisaaja oli tegelikult näitleja). Katse eesmärk oli näidata, et kui teha inimese silmis kellestki autoriteet ning see autoriteet käsib midagi teha, siis tihti allutakse pimesi. 65% osalejatest tõstis voolu tugevuse maksimumini, inimesele surmava koguseni. Samuti selgitab sõltumine grupist inimeste väga suurt konformsuse tahet, soovi käituda ja olla teistega sarnane, mida oma katsetega näitas Asch (Macleod 2008).

Kuna inimeste eelkäijad on umbkaudu 190 000 aastat elanud algelistes hõimudes, on mõistetav, kuidas konformsus on tekkinud ellujäämisinstinktina. Kuna ka moraal on aidanud ellu jääda, siis konformsus on kaasa aidanud inimesi ühtse moraali ülevõtmisel. On väga tähtis, et grupis oleksid kõigil ühised moraalsed tõekspidamised ning usaldus, sest kui grupisiselt on nõusolek, et lapsi ei tapeta ning lapsed usaldatakse grupi liikme hoolde, kes nii ei arva, võib see väga palju kahju tekitada. (Baier ja Deigh 1992: 12). Niisiis on välja kujunenud teatud halva ja hea käitumise normid, mille järgi hõim on käituma hakanud ning see on läbi generatsioonide edasi kandunud ning vähehaaval muutunud, kuigi algselt, kütide–korilaste aja jooksul, väga suuri erinevusi ei olnud.

Moraal eristab head ja halba. On arvatud, et kurjus on mänginud palju suuremat rolli moraali väljakujunemisel kui headus (Gert 1988: 47). Hea ja halva puhul on filosoofid arutlenud inimeste tegude kavatsuse üle – kas tegu on halb, kui kavatseti head ja kas tegu on hea, kui kõik said kasu sellest, kuid tegu tehti kavatsusega vaid endale kasu tuua. Ma pooldan konsekventalistide, näiteks Bentham ja Mill, arvamust, et teod on head või halvad vastavalt tulemusel või tagajärjele. Kasutan halba tähenduses, et halb on see, mis on minevikus kahjulik olnud või on ikka veel. Veel täpsemalt, enamik inimesi nõustub, et valu on halb (Gert 1988: samas). Valu võis olla alus, mille põhjal hakati määratlema moraali. Kõik, mis tekitab valu, kas minevikus, kohe või tulevikus, füüsiliselt või vaimselt, on halb. Keskkonnas, kus kütid-korilased elasid, oli palju ohte – kiskjad, ohtlik maastik jne, puudus efektiivne ravi, ning selle tulemusena võis tekkida moraal, mis

keelas ja suunas nii, et võimalikult turvaliselt toimida ja ohtudest hoiduda. Jaht oli küll eluks vajalik osa ning selle käigus tekkis paratamatult ennustamatuid ohte ja valu, kuid moraaliga sai kontrollida ühte kõige ohtlikumat osa keskkonnast – teisi inimesi. Väikses grupis, kus ellujäämine sõltub iga liikme panusest, oleks ebamoraalne olla isekas – kui kütid püüaks nädala jooksul kinni vaid ühe looma ning üks grupi liige peidaks looma ära, et üksinda kõht täis saada, kannataks terve grupp nälga. Isekus oleks sellises grupis olnud ebamoraalne, altruism aga igapäevane, sest see tagas hõimu ellujäämise. Valu kui halb võis niisiis olla moraalse halva alus. Kõik, mis tekitas kellelegi valu, oli halb ja tekitajat peeti halvaks. On haruldane, et tehakse halbu tegusid lihtsalt selle pärast, et olla halb. Kõige halvemateks inimesteks peetavad on tavaliselt kas väga isekad või on pürginud mingi eesmärgi poole teistest inimestest ja väljakujunenud moraalinormidest hoolimata. Adolf Hitler, keda peetakse üheks halvemaks inimeseks maailmas, sest ta tekitas nii palju kannatust ja valu, ei teinud seda kõike selle nimel, et olla halb. Tal oli enda arvates üllas eesmärk, juudid olid ohuks rahvuse puhtusele, lisaks oli rikkamate inimeste seas palju juute ning ta sai nii suure varanduse endale, millega sõda pidada. Tema väärastunud arusaam moraalist lubas tal tekitada halba nii paljudele. Ta oli halb, sest ta tekitas valu, mitte seetõttu, et ta tahtis olla. Ka loodusnähtused võivad tekitada valu, näiteks orkaani tagajärjel tekkinud kahju, kuid intelligentsed inimesed teavad, et see on paratamatu loodusnähtus. Ajaloo vältel on aga usklikud inimesed omistanud loodusjõududele ka tahtlikkust, näiteks orkaanide taga on nähtud saatanat, kes piinab inimesi, või mõnda muud halba üleloomulikku olendit. Mütoloogiates tuleb eriti esile, kuidas loodusjõudusid on isikustatud, näiteks Charybdis, kes valvas ühte väina – kui liiga lähedale sõita, neelas ta laeva alla, sest ta oli halb olevus. Müüdiuurijad on pidanud teda vaid veekeeriseks. Tänapäeval enam nii väga loodusele halba ei omistata, kuid on mõistetav, kuidas valu võis olla halva alus.

Hea viis näitlikustada, kuidas ühiskond moraali defineerib, on näidata moraalinormide muutumist ajas. Ühiskond muutub ja areneb ning väärtused muutuvad koos sellega. Orjandus oli kunagi täiesti tavapärane nähtus, orjade elusid peeti tühisteks ning nendega võidi käituda ükskõik kuidas ilma tagajärgedeta ja ühiskondliku halvakspanuta. Oli täiesti

moraalne orje peksta, tappa, vägistada. Aja möödudes ning pärast sõdu, reformatsioone ja revolutsioone said orjad vabaks. Orjad olid tavaliselt domineerivast rahvusest erinevad rassi või rahvuse poolest. Pärast orjuse kaotamist paranes endiste orjade sotsiaalne olukord. Praeguse ühiskonna ideaali järgi ei diskrimineerita inimesi nende rahvuse ega rassi põhjal. Moraalsus orjade suhtes on radikaalselt muutunud ühiskonnas toimunud muutuste tõttu. Lähiajalooost teine näide on naiste olukord ja roll ühiskonnas, feminism on ühiskondade moraali naiste suhtes muutnud. Enne võrdõiguslikkuse väärtuste levikut oli naine põhimõtteliselt mehe omand, nii et meestel oli moraalne õigus naistega vabavõliliselt käituda. Lisaks nähti lääne ühiskondades näiteks 19. sajandil naisi vaid kui koduperenaisi, kelle elu mõte oli majapidamise eest hoolitseda ning mehe soove täita. Oli ebamoraalne lubada naistel midagi enamat teha, õigemini oli moraalne naistesse alaväärtuslikult suhtuda, seda ei peetud isegi diskrimineerimiseks. Pärast sufražettide ja feminismi liikumiste algust on naised saanud sotsiaalselt võrdsed õigused ja võimalused meestega ning nendest on saanud ühiskonna võrdsetena tunnustatud liikmed. Seega võib väita, et naisi puudutav moraal on muutunud. Nii naisi kui ka rahvusi, keda kunagi orjastati, diskrimineeritakse vähesel määral veel tänapäeva ühiskondades, kuid olukord on võrreldes paarisaja aastaga paranenud. Sellisest moraali muutumisest võib järeldada, et enamik, kui mitte kõik, moraalsed väärtused on muutlikud ning sotsiaalselt mõjutatud ning mõjutatavad.

Kui keskkonnal on olnud suur mõju moraali tekkimisele, selgitab see moraali erinevust kultuurides. Üks näide sellest on suhtumine alkoholi. Alkohool on tervisele kahjulik, eriti areneva ajuga noortele. Tekib moraalne küsimus, kas lubada noortel alkoholi tarbida, kui nad seda tahavad ning see on kultuuri osa, kuid neile kahjulik. Alkoholi tarbimine võib olla keskkonna poolt välja kujundatud. On erinevaid olukordi, kus on mõeldav noortel lubada alkoholi tarbida. Näiteks on vana tarkus, et külma puhul tuleks alkoholi juua, sest see hoidvat sooja. Kuigi on tõestatud, et alkohol tegelikult alandab kehatemperatuuri (Danel, Libers ja Tuitou 2001), siis inimhõimustusele on külmatunne siiski piin, millest alkohol vabastab. Külma ja mägist maades, näiteks Gruusias, kasutati alkoholi sooja hoidmiseks. Praeguseks on neil säilinud traditsioon, kus väga noorelt hakatakse alkoholi

tarbima vaatamata teadmisele, et see võib noorte tervist kahjustada. Alkoholi juuakse peamiselt tunde pärast, mida see tekitab, kuid mõnede kultuuride välja kujunemisel arvatavasti ei pandud tähele ega teatud selle negatiivseid mõjusid. Karjakasvatajad ja talupojad tarvitasid alkoholi east olenemata (Blocker, Fahery ja Tyrrell 2003). Kaasaja ühiskondades on levinud teadmine, et alkoholi kahjulik mõju tervisele on tuvastatud, kuid sellegipoolest lubatakse noortel alkoholi tarbida. Paljude välismaalaste arvates on ebamoraalne vaadata kõrvalt, kuidas noored ennast kahjustavad, kuid nende kultuuris pole sellega probleemi – see on kultuuriliselt välja kujunenud ning ebamoraalne oleks noorte alkoholi tarbimist keelata.

Ka naiste staatus Lähis-Idas on moraalne probleem (Mayer ja Elizabeth 1984). Kuigi naiste olukord araabia maades on viimasel sajandil paranenud, on nende õigused võrreldes meestega siiski piiratud. Moraalne probleem selles ühiskonnas seisneb selles, kas on õige lubada naistele samu õigusi kui meestele kui see läheb Koraaniga vastuollu. Maailmas on ajalooliselt olnud meeste domineeritud ühiskonnad, kuid kunagi võis selline ühiskonnakorraldus vajalik olla. Levinud vaade on see, et naistest sõltub liigi jätkumine ning neid hoiti kodu lähedal koos lastega, samas kui mehed käisid jahil, hiljem ka sõjas, kust nad ei pruukinud tagasi tulla. Naine jäi ellu, sai laste eest hoolitseda ning vajadusel uue mehe leida ja veel lapsi saada. Naistest sõltus elu jätkumine. Ning elukorraldus oli selline, et meeste eest hoolitseti. Millenniume hiljem ja pärast moraali ja keskkonna muutust jäi naistele nõrgem staatus, vaatamata turvalisemale keskkonnale. Kaasajal on arhailisest ühiskonnakorraldusest läänemaailmas edasi arenatud, kuid araabia maades on see enamjaolt säilinud.

Vaatamata kultuurilistele erinevustele arvatakse, et on olemas põhiline moraal, mis on kõikjal sama (nt de Waal 1996: 34). Siin peatükis vaatlen ma moraali relatiivsust ning argumenteerin, et kuigi eri kultuuride vahel võib leida mingisuguseid sarnaseid moraalseid väärtusi siis on raske argumenteerida universaalse moraali poolt, mis on ühest allikast pärit. Kultuuride vahel leidub erinevusi moraali põhipunktide hulgas, mistõttu universaalse moraali olemasolu eeldamine tundub ebavajalik. Prinz (2011) viitab

Sanday(1986) uuringule, mille tulemustest joonistus välja, et maailma erinevaid kultuure arvesse võttes on esinenud 34% kultuurides kannibalismi. Prinz toob näiteid ka hõimudest, mis on jahtinud teisi inimesi lõbu pärast. Lisaks leidub kultuure, kus regulaarselt viiakse läbi füüsilisi moonutamisi, ümberlõikamisi ning igasuguseid tegevusi, kus enda kehale tehakse väga palju haiget. See viitab sellele, et ka valu ei ole ülekultuuriline halva mõõde, sest valu sisaldavad rituaalid on tihti küpsusrituaalide osa. Prinz toob küll näiteid, ülekultuurilistest moraalnormidest – naabreid ei tohi rünnata ning laste saamine on osa elust ja vajalik liigi ellujäämiseks, oma lapsi ei tapeta. Samas toob ka välja, et mõnes kultuuris on esinenud selektiivset beebitappu näiteks eskimode seas(Prinz 2011). Kuldreegliks, mis üritab olla ülekultuuriline ning mis on ilmnenud erinevates kultuurides (Boehm 2012:49) on „Tee nii nagu tahad, et teised teeksid Sinule”. On aga palju inimesi, kes oma edu nimel tekitavad teistele kahju. On olemas ka subkultuur masohhiste, kes hakkaksid selle põhimõtte järgi teisi piinama, sest nad tahaksid, et neid piinataks. Sama kehtib ka kannibalide puhul, kes kindlasti ei tahaks, et neid ise ära söödaks. Võib tunduda, et leidub universaalne moraal, sest väärtused erinevate kultuuride vahel on sarnased, üldjuhul tõesti oma lapsi ei tapeta ning kuldse reegli erinevaid versioone on leida mitmes eri kultuuris. Pakun, et need sarnasused esinevad pigem seetõttu, et igas kultuuris on ümbritsevate tingimuste tõttu olnud vajalik mingisugused teatud väärtusprintsipiibid omandada, näiteks oma grupi liikme hea põhjuseta tapmine on väärtus. Selline väärtus arenes pigem igal pool eraldi välja, kuid ei tulnud ühest allikast. On võimalik võrrelda moraalseid tõekspidamisi eri kultuuride vahel, kuid sarnasusi ei saa taandada universaalsusele.

Selle peatüki viimases osas toon välja, kuidas moraal on ühiskonnas manifesteerunud. Kaks peamist viisi, kuidas moraal on asjakohaseks ja nähtavaks tehtud, on religioonis ja seadustes, sest mõlemad põhinevad moraalil. Kui moraali võib näha pigem juhistena, kuidas võiks käituda, siis seadused on nende põhjal loodud kindlad juhtnöörid, mille vastu eksimine toob endaga kaasa karistuse, samas kui mittejuriidiliste moraaliseaduste vastu eksimisega kaasneb vaid ühiskonna hukkamõist. Wilsonile (1978: 185)vaidab, et iseka käitumise vastu peab olema ühiskonnas mingisugune kood. Siinkohal on küsimus

inimloomuses, kas inimesed on loomult nii isekad, et neile on vaja koodi, mis takistab üksteist ära tapmast, või kõik koodid ära kaotades tuleb esile looduslik seisund, kus kõik on altruistlikud. See arutelu läheks teemast kaugemale; selle asemel, et inimloomuse üle arutlema hakata näitan, kirjeldan, et seadused on tehtud eeldusega, et ilma nendeta oleks kaos ning Hobbesilik loodusseisund, kus kõik oleks omavahel sõjas(Hobbes 1999: xiii:1). Ühiskonnas on tõesti omakasupüüdlikke inimesi, kes teeniksid endale kasu teiste arvelt. Nende käitumine oleks ebamoraalne ning vaid halvaks panu neid ei heidutaks. Seetõttu on vaja seadusi, et reguleerida kõikide kogukonna liikmete käitumist ning tagada erinevate gruppide ühised tõekspidamised. Seaduste järgimine on kohustuslik ning olles nõus ühiskonnas elama ollakse nõus ka seaduse järgimisega, niiviisi on seaduse järgimises moraalne aspekt – olles nõus ühiskonna osa olema, ollakse nõus ka seaduste kehtivusega ning reeglite rikkumine on ebamoraalne. Seadused on siiski tehtud inimeste poolt ja arvatava moraali põhjal, seetõttu on olemas ka veidraid ning ka teise kultuuri perspektiivist ebamoraalseid seadusi. Lääne kultuur on üheks aluseks võtnud kristluse kümme käsku, sest need on algeliste juhtnööridena väga kasulikud. Ka enne seda oli seaduseid olemas, näiteks Hammurapi seaduste kogu (18. saj eKr), mis kehtestas üldise korra, järgides samuti põhilist moraali. Nende seadused keerlesid selle ümber, et kui teed kellelegi halba, tehakse sama asja ka sulle. Nii religiooni kui ka seaduste üks põhimõte seisneb selles, et minimaliseerida inimeste seas üksteisele tehtud kahju. Religioon põhjendab moraali järgimist sellega, et järgijad tasustatakse surmajärgselt, ebamoraalseid karistatakse. Religiooni ja moraali vahetõrke analüüsin järgmises peatükis.

Selles peatükis analüüsin moraali sotsiaalset arengut. Esmalt vaatlesin tingimusi moraali välja arenemiseks, arvestades kurjust ja ellujäämisolukordi, moraali muutumist ajas, kultuurilisi erinevusi ning kuidas moraal manifesteerub ühiskonnas. Need näited illustreerivad väidet, et moraal on sotsiaalselt inimeste poolt loodud ning keskkonna tingimuste poolt mõjutatud.

3. Religiooni teke ning vahekord moraaliga

Kaasaegne moraalifilosoofia jätab tavaliselt religiooni oma teooriatest välja, kuid siiski soovin selle välja tuua, sest moraal on algselt olnud religiooni aluseks ning religiooni levides on see omakorda moraaali ja moraalinorme mõjutanud. Uurin kolmandat hüpoteesi: C) Moraali võimenduseks on religioon, mis tekkis tagamaks moraaali järgimist, olles loodud moraalist ning mõjutades omakorda moraaali. Broom (2003: 4) defineerib religiooni kui uskumuste ja reeglite süsteemi, mida inividid järgivad ja millele vastavalt käituvad ning mida nähakse tulevat otseselt või kaudselt mingisugusest üleloomulikust jõust. Selles peatükis analüüsin, kuidas moraaali võib näha kui tegelikku religiooni alust ning kuidas religioon on mõjutanud moraaali niivõrd palju, et tänapäeva ühiskonnad on religioosse moraaali põhimõtetele üles ehitatud. Keskendun erinevatele, peamiselt judaismi liini religioonidele, tuues välja kuidas keskkonna ja moraaali põhimõtete mõjul on religioonid tekkinud ning seejärel näidates, kuidas need on ühiskonna moraaali edaspidi mõjutanud.

Broom (2003: 26–27) pakub, et religioon on väga moraaali aluseks võttes üles ehitatud. Ta esitab kolm argumenti moraaali ja religiooni seose kohta:

- 1) moraal on religiooni alus,
- 2) religioon on moraalsete tegude vajadusest lähtuv paratamatu tagajärg,
- 3) religioon on kõigile kasulik tema kesksete ideede tõttu. (Broom 2003: 26–27)

Kõikidel religioonidel on ühine see, et need ülistavad teiste aitamist ning teistele halva tegemise vähendamist, nagu näiteks kristluses on 10 käsku. Broom (2003: 166–167) toob välja erinevate uskude altruismi põhimõtte: kristluse üks põhilisemaid välja toodud põhimõtteid on see, et armasta oma naabrit nagu iseennast; budismis läheb tee nirvanasse läbi altruismi ja teiste aitamise; konfutsianismis peab inimene üritama isekatest iseloomuomadustest lahti saama.

Lisaks on loodud üliinimlikud olendid, näiteks jumalad ja vaimud, kelle ülesandeks on

mõjutada moraali levikut ühiskonnas ja moraalinormidele allumist. Moraali järgitakse rohkem, kui arvatakse, et on olemas võimas olend, kes jälgib kõiki tegusid ja olenevalt käitumisest inimest surma järgselt tasustatakse või karistatakse. Broomi (2003: 168) arvates on usk nii populaarne tema atraktiivse struktuuri poolest, mis tähendab, et kui on meeldiv olla osa religioonist, millel on kindlad põhimõtted, siis on kerge järgida moraali, mis ühendab inimest teiste usu kogukonna liikmetega. See võis olla üks põhjus, miks religioon tekkis – inimesed vajasid kindlaid ja lihtsalt mõistetavaid moraalinorme, see levib laialt ning kergelt kogukonnast kogukonda ning tagab moraalinormide järgimise. Religioon kasutab väga hästi ära inimeste loomulikke omadusi ja vajadusi. Inimesed erinevad üksteisest oma olemuselt, olenevalt elupaigast kultuuriliselt ning seetõttu erinevad ka usundid. Kuid rõhutakse teatud kindlatele omadustele, oskustele, sarnasustele. Üks omadus, mida ära kasutatakse, on sotsiaalsus. Enamik religioone soosib liikmete omavahelisi kohtumisi, näiteks kristluses toimuvad nädalavahetustel palvused, kuhu paljud lähevad. Lisaks moraalile, millest seal jutlustatakse, on meeldiv olla osa kogudusest, mis hoolib indiviidist ja võimaluse korral aitab. Sellistel kohtumistel toetatakse sotsiaalselt aktsepteeritavat käitumist ning taunitakse ebamoraalset käitumist. Kui teised usuvad kõrgemasse jõusse, siis ühistest tegevustest ja käitumisnormidest tekkiv konformsuse tõttu hakkavad kõik sedasama uskuma, ning uuringud on näidanud, et kui inimene arvab, et teda jälgitakse, käitub ta moraalsemalt (Jones, Nettle, Bateson 2011). Broom (2003: 169) viitab ka Hinde'le (1999: 53), kes arutles selle üle, et inimesed tunnevad ennast hästi, kui paljud teised räägivad sama asja. Kõigile meeldib, kui neil õigus on ning kui terves religioonis nõustutakse sama asjaga, siis tekitab see hea tunde. Lisaks on võlu ka rütmilistel jutlustel, tantsudel ja lauludel, mis on inimeste jaoks meeldivad igas olukorras (kasvõi klubis tantsimas käimine on võrreldav).

Veel üks aspekt, mis teeb religioonide järgimise kergeks, on autoriteetide rõhutamine (Broom 2003: 170). Kõige suurem autoriteet judaismi liini uskudes on Jumal/Jahve/Allah, kes on kõikvõimas, olles seda välja näidanud vägevate tegudega nagu maailma loomine, üleujutuste tekitamine jne. Juhi järgimine on tõenäoliselt küttide–korilaste ajal tekkinud, kus hõimu juht oli ülim autoriteet ning tema käskude

täitmine tagas ellujäämise. Niisiis, kui religioonides räägitakse ülivõimsast olendist, kes tahab indiviidile head, ning aitab, kui ta hästi käitub, kõnetab see seda põhilist autoriteedi järgimise instinkti.

Järgmiseks toob Broom (2003: 171–172) välja palvetamise olulisuse, mis tekitab meeldiva ühtsustunde kogukonnaga. Teiseks on tähtis, et entiteeti, kelle poole palvetatakse, peetak võimeliseks soove täitma. Sageli palvetatakse ja palutakse seda, millel on tõenäosus niikuinii täituda. Kui soov täitub, siis võeti palvet kuulda, kui mitte, siis mingil põhjusel paneb entiteet indiviidi usu proovile. Selline süsteem tagab järgimise.

Broom (2003: 176) on arvamisel, et religioon on levinud kõikides kultuurides, sest see on aidanud moraali levimise kaudu kindlustada sotsiaalse stabiilsuse, üritades elimineerida negatiivsed käitumisvormid. Tema teooria väidab, et lisaks moraaligeenile on inimestel ka religioosse käitumise geen, põhjendades seda, st religiooni aktsepteeritakse nii lihtsalt. Selle väitega ma ei nõustu, ma arvan pigem seda, et religioonid on läbi aegade nii laialt levinud ja paljude järgijatega olnud, sest nad pakuvad inimestele väga palju, nt ühtsus-, mõistmis- kui ka turvatunnet; et inimene on geneetiliselt määratud midagi uskuma on ebatõenäoline. Näiteks ateiste ja agnostikuid on olnud läbi ajaloo ning nende arv suureneb kaasajal ning nende levik ei ole kooskõlas sellega, et nad võiks olla geneetilise defektiga. Religioossus on samuti pigem sotsiaalsete kui geneetiliste faktorite poolt määratud. Broom (2003: 179–180) pakub välja Jumala sotsiaalse definitsiooni. Inimesed on väga empaatilised ja sotsiaalsed olendid. Kõik, mida me ühiskonnas teeme, jõuab teiste inimeste kaudu meieni tagasi. Kui teha halba, siis see mõjutab teisi inimesi ning nende kaudu jõuab tagasi halva tegijani, laienedes samas edasi. Palvetamisest võivad teada saada teised inimesed ning abista teadlikult või intuiitiivselt palvetajat. Kuna sellised ühiskonna seesmised mõjud on olemas, võib see tunduda indiviidile üleloomulik ja saatuse märgina, kuid tegelikult on olemas vaid ühiskonna vaim ehk inimeste omavahelised mõjud. Niisiis on jumalal nii palju võimu, kui on kõikidel inimestel koos. Palvetades ei saa muuta universumit, panna maakera teistpidi pöörlema ega tekitada üleujutusi. Küll aga saab palve (ja teiste inimeste) jõul muuta oma

sotsiaalsel keskkonda. Seesama jumal, kes peaks valvama moraalsuse järgi, on tegelikult inimühiskond, mis kontrollib indiviidide moraalsel käitumist.

Nüüd, kus on välja toodud moraali mõjud religiooni tekkimisele, analüüsin üksikshaaval erinevaid suuremaid religioone. Uurin judaismi liini religioone ehk siis judaismi, kristlust ja islamit. Need kõik said alguse judaismist ning nende kõigi aluseks on Vana Testament. Judaism arenes välja juutidel, kristlus loodi Jeesuse poolt vastuhakuks liiga rangetele juutide doktriinidele ning islam arenes välja Mohhamedi eestvõttel kompenseerimaks judaismi ja kristluse puudujääkidele tollases ühiskonnas (Thomas 1997: 173–174). Seetõttu on neil kõigil sarnane moraalne alus, kuigi lääne ühiskonnas tehakse nende religioonide vahel väga suurt vahet. Thomas (1997: 175) toob välja mõned uske iseloomustavad põhitõed:

- 1) nad austavad samasugust ülimalt olendit, ainult et erinevate nimede all;
- 2) inimese elu mõte on moraalselt järgida ülimalt olendi käsk;
- 3) moraalselt elamine viib surmajärgse tasustamiseni;
- 4) inimesed peavad peavad kogu elu jooksul moraalselt käituma, sest esimesed inimesed sõid hea ja halva tundmise puu vilju ning seetõttu visati nad Eedeni aiast välja.

Viimane aspekt on huvitav, sest seda vilja süües said nad endale põhimõtteliselt moraalsuse, võime eristada häid ja halbu tegusid ning millegipärast oli see nii halb tegu, et Jumal karistas neid. Seetõttu peavad kõik inimesed moraalselt käituma (Thomas 1997: 175). Kõik need religioonide moraalsed aspektid on pärit judaismist. Judaism sai oma moraalsed reeglid, kümme käsku, kui juudid rändasid läbi kõrbe pärast Egiptusest põgenemist. See on küll legend, kuid on võimalik, et kõrbes rännates sõnastasid nad need moraalsed reeglid. See ei olnud juhuslik, et nad moraali just kõrbes leidsid. Moraali on kõige rohkem vaja ekstreemsetes tingimustes, kus ellujäämine sõltub kõigi moraalsest käitumisest. Kui kõrbes rändamise jooksul oleks keegi otsustanud kogu toidumoonna ära varastada, oleks see kõigile hukku tähendanud. Paljud käsud olid ka selleks, et ei tekiks grupisiseseid konflikte (näiteks ei tohi ihaldada ligimese naist). Ka dieet („rõpaste” loomade, näiteks sigade, söömine on keelatud) kujunes moraalseks aspektiks, nende

jaoks on ebamoraalne teatud loomi süüa, kuid teatud tingimustes levivad nende loomade seas haigused ja parasiidid, nii et nende söömisest hoidumine tagas ellujäämise. Sajandeid hiljem ja erinevates keskkondades on need põhimõtted saanud nii pühaks, et nende praktilised otstarbed on unustatud ning neid peab vaid traditsioonide pärast järgima. Jeesuse ajaks olid olud muutunud ning judaismis oli probleeme (täpsusta). Seetõttu tehti reformatsioon, mis tegi usu avatumaks ning tolerantsemaks, millest kõige tähtsam oli see, et usk avati kõigile, mitte ainult väljavalitud rahvale (Thomas 1997: 184). Samas on ka arvamusi, et kristlus loodi Rooma poolt masside talitsemiseks, mida ta ka väga hästi tegi ja teeb siiani (Rhome 2013). Tehti moraaliseid muudatusi usus. Kristus taandas kõik käsud kahele: armasta Jumalat ja armasta kaasinimest (Thomas 1997: 185). Tänu kristlusele levisid judaistlikud põhimõtted üle maailma ning sellest on tänaseks saanud kõige levinum usk.

Teisel kohal järgijate arvu poolest on islam, mis domineerib araabia maades, kus see ka tekkis. Mohammed reformeeris judaismi ning kristluse parandades probleeme, mis ta neis nägi, ja kohandades need oma keskkonna jaoks (Thomas 1997: 192). Islamit eristab teistest uskudest see, et selle loomise ajal peeti sõdu ning moraaliseid kirjas kirjapanekuid kohandati vastavalt. Üks hea näide sellest on polügaamia lubamine, täpsemalt asjaolu, et nelja naise võtmine on moraalne. Sõjaajal saab paratamatult palju mehi surma ning populatsioonis muutub naiste osakaal väga suureks. Et tagada populatsiooni jätku, lubati meestel võtta rohkem naisi (tingimusel, et nende eest ollakse võimelised hoolitsema), tagades naistele turvalisuse ning meestele rahulolu. Sõjaaja tõttu lisati pühakirja ka põhjendusi, mis õigustavad sõdu (<http://www.thereligionofpeace.com/quran/023-violence.htm>). Seetõttu on siiani probleeme islami fundamentalistidega, kes kasutavad usuvabandust terrorismi jaoks. Nii viisi on moraal mõjutanud nende religioonide tekkimist ja arenemist. Edaspidi on nad ühiskonna moraali veel enam mõjutanud.

Praegusel hetkel saab jaotada maailma usu järgi. On välja arenenud väike arv dominantseid religioone, millest igapähele on miljoneid järgijaid. Usk on defineerinud

kultuuri erinevates piirkondades. Näiteks Euroopas on kõikjal kristlik kultuur. Viimase 2000 aasta jooksul on kristlus levinud, saanud dominantseks ja viimase 1500 aasta jooksul on see mõjutanud iga ajaloolist muutust siin piirkonnas. Vaatamata väikestele kultuurilistele erinevustele on siiski kõikjal Euroopas ühised kristlikud põhimõtted, need sama kümme käsku on mõjutanud iga riigi konstitutsiooni. Tänapäeval on tänu sellele võimalik näiteks Euroopa Liit, sest ühine kultuuritaust, ühised väärtused on taganud kergemad läbirääkimisvõimalused, lihtsamad kooseksisteerimisvõimalused ja ühtse arusaamise. Siiski ei tulnud kristliku moraali üle kinnistumine Euroopas kergelt. Vaatamata sellele, et tegu oli rahumeelse usuga toodi mitmesse riiki ristiusk sõjaga, näiteks Eestissegi. Kristlust kasutati ettekäändena uute maade vallutamiseks ning kasutati siis meetodina, muutmaks populatsiooni väärtusi vallutaja omadega sarnasemaks ning samas kohalikke inimesi taltsamaks. Enamasti hoiavad ühtsele usule ja põhimõtetele allutatud tavausklikud kinni rahumeelsetest põhimõtetest ning ei hakka mässama. Kristlikud väärtused määrasid keskajal kõik ühiskondlikud korrad. On püüeldud moraalse käitumise poole, kuid kiriku sätestatud ettekirjutuste elluviimise nimel on peetud veriseid lahinguid. Konformsuse tõttu on pidanud kõik kristlikke põhimõtteid järgima ning neid, kes vastavalt ei käitunud, kiusati taga. Seeläbi tagati ühiskonna erinevates kihtides suhteline stabiilsus. Eesti, mida saab statistiliselt maailma kõige ateistlikumaks riigiks pidada, on oma põhimõtetest ja väärtustest siiski kristluse poolt mõjutatud

Selles peatükis tõin välja, kuidas moraal on mõjutanud religiooni tekkimist, judaismi liini uskude puhul näidanud seda detailsemalt ning välja toonud, kuidas religioon omakorda ühiskonda on mõjutanud. Saab järeldada, et religioon on tegelikult sotsiaalne moraalne liikumine, mille eesmärk on tagada inimeste moraalsus, kuid mis on pandud ühiskonna jaoks ahvatlevasse vormi, et moraalsemaks muutumise protsess kergem oleks.

Kokkuvõte

Töö eesmärk oli näidata protsessi, mille käigus on moraal tekkinud. Alustasin bioloogilise ja evolutsioonilise osaga. Vaatlesin moraal kujunemist inimestes, bioloogilisi eeldusi ning kuidas alles suhteliselt hiljuti hakati uurima moraalsuse olemasolu loomadel ning selleks vajalikku anatoomilist eripära. Näitasin, kuidas moraalsete protsesside jaoks on vajalik bioloogiline alus. Näidetega tõestasin, et hüpoteesid vastavad tõele. A) Inimese moraal mehanismid, mis on moraal tekkimise bioloogilised eeldused, on välja arenenud evolutsiooni käigus.

B) Moraal ise on tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu.

C) Moraali võimenduseks on religioon, mis tekkis tagamaks moraal järgimist, olles loodud moraalist ning mõjutades omakorda moraal.

Seejärel suundusin moraal sotsiaalse aspekti käsitlemise juurde. Näitasin, kuidas läbi sotsiaalsete suhete kaudu ja keskkonna tõttu on tekkinud vajadus moraal järele, algselt ellujäämisvajadusest, hiljem teiste inimestega hakkama saamiseks. Argumenteerisin ka selle poolt, et universaalset moraal pole olemas, tuues peamiseks vastunäiteks moraal erinevused kultuuriti. Tõin välja ka moraal muutumise ajas. Viimases osas analüüsisin religiooni. Religioon on jätk moraalile, mis omakorda on kõikide religioonide üheks alustalaks. Religiooni on kasutatud viisina ühtse moraal levitamiseks erinevate inimgruppide vahel erinevates kultuuriruumides. Moraal ja religiooni vastastikune mõju on mõjutanud tänapäeva moraal tugevasti. Töö eesmärgi saavutasin sellega, et näitasin, et tänapäeva moraal on kujunenud bioloogiliste süsteemide põhjal, on tekkinud sotsiaalselt keskkonnast mõjutatuna ning levinud religiooni kaudu.

Viited

Anonüümne veebileht: The religion of peace. What does the religion of peace say about violence? Võetud: <http://www.thereligionofpeace.com/quran/023-violence.htm>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. In H. Guetzkow (ed.) *Groups, leadership and men*. Pittsburgh, PA: Carnegie Press.

Aristoteles (1996). *Nikomachose eetika*. Tartu: Ilmamaa.

Baier, A. (1992). *Trust and Antitrust*.

In Deigh, J. (Eds.) (1992). *Ethics and personality: essays in moral psychology* (12). Chicago [etc.] : University of Chicago Press

Bateson, M., Nettle, D., & Roberts, G. (2006). Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting. *Biology Letters*, 2(3), 412–414. doi:10.1098/rsbl.2006.0509

Blocker, J. S., Fahey, D. M., & Tyrrell, I. R. (2003). *Alcohol and Temperance in Modern History: An International Encyclopedia*. ABC–CLIO.

Boehm, C. (2012). *Moral origins: The evolution of virtue, altruism and shame*. New York: Basic Books.

Bramble, D. M., & Lieberman, D. E. (2004). Endurance running and the evolution of Homo. *Nature*, 432 (7015), 345:52. <http://doi.org/10.1038/nature0352>

Broom, D. M. (2003). *The evolution of morality and religion*. Cambridge [etc.] : Cambridge University Press.

(1998). Welfare, stress and the evolution of feelings. *Advances in the Study of Behavior* 27:371-403.

Chance, M. R. & Mead, A. P. (1953). Social behaviour and primate evolution. *Symposium of the Society for Experimental Biology*, 7:395-439.

code of conduct. (n.d.) *WordNet 3.0, Farlex clipart collection*. (2003–2008). Retrieved March 17 2015 from <http://www.thefreedictionary.com/code+of+conduct>

Danel, T., Libersa, C., & Touitou, Y. (2001). The effect of alcohol consumption on the circadian control of human core body temperature is time dependent. *American Journal of Physiology. Regulatory, Integrative and Comparative Physiology*, 281(1), R52–55.

Darwin, C. (1999). On the origin of species. Võetud: <https://www.andrew.cmu.edu/user/jksadegh/A%20Good%20Atheist%20Secularist%20Skeptical%20Book%20Collection/Charles%20Darwin%20-%20The%20Origin%20of%20Species%20-%206th%20Edition.pdf>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Dawkins, R. (2006). *The selfish gene: 30th anniversary edition*. Oxford: Oxford University Press. Võetud: https://books.google.ee/books?id=koaD_Aod_V0C&hl=et. Viimati külastatud: 2.5.2015.

Descartes, R. (2008). Discourse on the method of rightly conducting the reason, and seeking truth in the sciences. Võetud: <http://www.gutenberg.org/files/59/59-h/59-h.htm>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Frank, S. A. (1995). George Price's contributions to evolutionary genetics. *Journal Of Theoretical Biology*, 175 (3), 373–388.

Gert, B. 1988. *Morality: A New Justification of the Moral Rules*. New York: Oxford University Press

Goldman, J. G. (2014). Why do animals adopt? *BBC*. Võetud: <http://www.bbc.com/future/story/20140312-why-do-animals-adopt>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Hechter, M. , Nadel, L., Michod, R. E. (Eds.) (1993). *The origin of values*. New York : Aldine de Gruyter

Hinde, R. A. (1999). *Why gods persist: A scientific approach to religion*. London: Routledge

Hobbes, T. (1999). *Leviathan*. Võetud: <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/748/leviathan.pdf>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Holloway, R. (2000). *Godless morality: Keeping religion out of ethics*. Glasgow: Omnia Books Ltd.

King, B. J. (2013). How animals mourn their dead. *New York Post*. Võetud: <http://nypost.com/2013/04/28/how-animals-mourn-their-dead/>. Viimati külastatud: 2.5.2015.

King, L. W. (2008). *The Code of Hammurabi*. Võetud: <http://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Mayer ja Elizabeth, A (1984). *Law and women in the middle east*. Võetud: <http://www.culturalsurvival.org/ourpublications/csq/article/law-and-women-middle-east>. Viimati külastatud: 2.5.2015

McLeod, S. A. (2007). The Milgram Experiment. Retrieved from <http://www.simplypsychology.org/milgram.html>

Nagel, T. (1970). The possibility of altruism. Oxford: The Clarendon Press.

Planalp, S. (1992). Communicating emotion: Social, moral and cultural processes. Cambridge: Cambridge University Press.

Platon (2008). The republic. Project Gutenberg. Võetud: <https://www.gutenberg.org/files/1497/1497-h/1497-h.htm>. Viimati külastatud 2.5.2015.

Pollan, M. (2013). The intelligent plant. *The New Yorker*. Võetud: <http://www.newyorker.com/magazine/2013/12/23/the-intelligent-plant>. Viimati külastatud: 2.5.2015

Prinz, J. (2015). Morality is a culturally conditioned response. *Philosophy Now*. Võetud: https://philosophynow.org/issues/82/Morality_is_a_Culturally_Conditioned_Response. Viimati külastatud: 2.5.2015

Reuter, M., Frenzel, C., Walter, N. T., Markett, S., & Montag, C. (2010). Investigating the genetic basis of altruism: the role of the COMT Val158Met polymorphism. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, nsq083. doi: [10.1093/scan/nsq083](https://doi.org/10.1093/scan/nsq083)

Rhome, H. (2013). Rome created christianity. Võetud: http://www.gnosticliberationfront.com/rome_created_christianity.htm. Viimati külastatud: 2.5.2015

Rose, J. D., Arlinghaus, R., Cooke, S. J., Diggles, B. K., Sawynok, W., Stevens, E. D., & Wynne, C. L. (2014). Can fish really feel pain?. *Fish & Fisheries*, 15 (1), 97–133. doi:

10.1111/faf.12010

Sanday, P. R. (1986). *Divine hunger: Cannibalism as a cultural system*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge

Sober, E. Ja Wilson, D. S. (1998). *Unto others: The evolution and psychology of unselfish behavior*. Cambridge: Harvard University Press

Zak, P. (2014). Dogs (and cats) can love. *The Atlantic*. Võetud: <http://www.theatlantic.com/health/archive/2014/04/does-your-dog-or-cat-actually-love-you/360784/>. Viimati külastatud: 2.5.2015.

Thomas, R. M. (1997). *Moral development theories – secular and religious: A comparative study*. Westport: Greenwood

Waal, F. M. B. de (1996). *Good Natured*. Cambridge: Harvard University Press

Wilkinson, G. S. (1984). Reciprocal food sharing in the vampire bat. *Nature* 308: 181-184
(1990). Food sharing in vampire bats. *Science*, New York, 262, 76–82.

Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The new synthesis*. Cambridge: Harvard University Press.

(1978). *On human nature*. Cambridge: Harvard University Press.

Wolff, P. H. (1978). The biology of morals from a psychological perspective. *Morality as a Biological Phenomenon*. Ed. Stent, G. S.. pp 83-92. Berkeley: University of California Press.

Abstract

The Genesis and Evolution of Morality

The aim of this paper is to discover the origin of morality using an interdisciplinary approach. By opposing the metaphysical approach to morality I try to show how it makes sense that morality is a byproduct of evolution. The general biological mechanisms for morality developed in the primate ancestors of humanity, but morals themselves evolved with humans, changing with the environment. This thesis has three hypotheses and three chapters accordingly. The hypotheses are:

- 1) The mechanisms of human morality, which are the biological basis of morality, developed during evolution.
- 2) Morals themselves emerged from social relations
- 3) The extension of morality is religion which grew to ensure the following of morals, being created from morals and influencing morals in turn.

The chapters are titled accordingly – The biological basis of morality, the social development of morality and the creating of religion and its relationship with morality. By examples and referring to thorough researches I prove these hypotheses.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Sander Lillemäe

(sünnikuupäev: 06.01.1993)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Moraali teke ja areng, mille juhendaja on Kadri Simm,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 04.05.2015